

10
144

В А Г.

Палітычныя і грамадзкія кірункі ў мінуўшчыне і сучаснасці.

Монархізм, Арыстократызм, Дэмакратызм, Комунізм,
(соцыялізм), Фашызм і Анархізм.

Антановіч

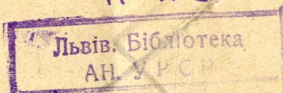
ВІЛЬНЯ, 1931 ГОД.

ВЫДАВЕЦТВА „ШЛЯХУ МОЛАДЗІ“

Беларуская Друкарня Імені Фр. Скарыны ў Вільні.

06
10
В А Г.

11.423

Палітычныя і грамадзкія кірункі у мінуўшчыне і сучаснасці.

Монархізм, Арыстакратызм, Дэмакратызм, Комунізм,
(соцыялізм), Фашызм і Анархізм.)

~~79144~~

ВІЛЬНЯ, 1931 ГОД.

ВЫДАВЕЦТВА „Ш Л Я Х У М О Л А Д З І.“

Беларуская Друкарня Імені Фр. Скарыны. — Вільня.

T3(0)0-4

111

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 0416

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 0416

Палітычныя і грамадскія кірункі заўсёды цікавілі тых людзей, якія не замыкаліся ў сваёй вёсцы або засьценку, але прымалі ўдзел у тварэньні новага жыцця. Мы цяпер перажываем такі час, у каторым людзі змагаюцца за новыя формы народна-палітычнага і грамадзкага бытаваньня і затым высьвятленьне гэтых форм будзе для ўсіх, а асабліва для моладзі, дужа карысным.

Але пакуль мы прайойдзем да агляду розных форм палітычнага і грамадзкага жыцця, мы павінны высьніць, што такое палітычнае і грамадзкае жыццё і паставім перадусім пытаньне, што такое палітыка?

Людзі, асабліва вяскоўцы, пачуўшы аб палітыцы, адразу думалі як найгорш. Яны часта пракаваны, што слова „палітыка“ азначае хітрасьць, падступ і крые ў сабе нейкае ашуканства. Людзі часта глядзяць на палітыку, як на спосаб здабыцця ўлады і гнібеньня свайго праціўніка — затым на кожнага палітыка глядзяць крывым вокам. Аднак, праўду кажучы, гэтае суджэньне аб палітыцы дужа памылковае: людзі часта бяруць праявы палітычнага жыцця і дзейнасьць некаторых палітыкаў за самую палітыку і затым прыпісваюць самай палітыцы розныя недарэчнасьці.

Дык што такое палітыка?

Палітыка ёсьць навукай аб тым, як найлепш кіраваць людзкой супольнасьцяй, аб'яднанай у дзяржаўны або які іншы грамадзкі арганізм.

Каб лепш высьніць гэтыя словы, мы затрымаемся на хвіліну над тым, адкуль гэтае слова пайшло і што яно азначае?

Палітыка — гэта слова грэцкае. Паходзе яно ад слова „поліс“, што азначае пагрэцку: горад, дзяржава, далей грэцкае слова „політэс“ азначае тое самае, што панашаму грамадзянін (жыхар гораду або дзяржавы), а слова „політэс“ азначае навуку аб тым, як кіраваць дзяржавай. Дык слова „палітыка“ ў тым значэньні, якое яно мела ад пачатку, ня мае ў сабе нічога заганнага і азначае высокую навуку, як найлепш кіраваць дзяржавай або грамадзянствам.

Калі мы кажам, што палітыка ёсьць высокай навукай, дык мы не памыляемся. Бо калі ў простае вясковае гаспа-

дарцы патрэбна сякая-такая навука і знаёмасьць гаспадарскіх спраў (гэту знаёмасьць у нас пераказваюць бацькі сваім дзецям), то ў дзяржаўнай гаспадарцы гэта знаёмасьць вельмі патрэбна. Гаспадар, калі ня ўмее кіраваць сваёй гаспадаркай, давядзе яе да руіны, тое самае і палітычны дзеяч, калі ня ўмее кіраваць дзяржавай. Затым і ёсьць спецыяльная навука аб кіраваньні дзяржаўным жыцьцём і гэта навука завецца палітычная эканомія.

Але палітычным людзям ня толькі патрэбна палітычная эканомія, ім патрэбны і іншыя навукі як географія (навука аб зямлі), соцыялёгія (навука аб грамадзянстве), этнографія (навука аб народах), гісторыя і шмат іншых навукаў, якія павінен ведаць той, хто хоча браць удзел у кіраваньні народам або дзяржавай.

Зразумелая рэч, што тут не гаворыцца аб тых „палітыках“, якія прачытаўшы газэту або праклямацью, думваюць, што яны ўжо гатовы вырашаць дзяржаўныя або грамадзкія справы. Хоць, праўду кажучы, і на вёсцы ёсьць талковыя людзі, якія добра разьбіраюцца ў грамадзкіх і палітычных справах. Напрыклад, чалавек інтэрэсуецца грамадзкім жыцьцём сваёй гміны, крытыкуе пастановы гміннай рады, паказвае, як можна было-б лепш павясяць гмінныя справы, бярэ ўдзел у гмінных выбарах і г. д. — аб такім чалавеку можна сказаць, што ён палітык. Ідзем далей. Калі такі чалавек бачыць справу ня толькі сваёй гміны, але і цэлай дзяржавы, ці ўсяго народу і калі той чалавек выказвае памылкі ўраду і падае спосабы лепшага кіраваньня дзяржавай — той чалавек ужо ёсьць ня толькі гмінным палітыкам, але народным або дзяржаўным.

Як бачым, з кожнай палітычнай дзейнасьцяй звязаны адзін варунак: каб чалавек, які займаецца палітыкай, ня толькі крытыкаваў другіх, але падаваў лепшыя спосабы, як трэба наладзіць жыцьцё (сваю праграму). Такі-ж чалавек, які толькі крытыкуе, а не падае спосабаў направиць жыцьцё, завецца дэмагог (крыкун).

Ведаючы, што такое палітыка, мы прыойдзем цяпер да высьленьня розных палітычных кірункаў.

Ад самага пачатку існаваньня роду людзкога быў паміж людзьмі нейкі парадак, нейкі лад, паводле якога яны жылі. Без парадку, без ладу жыцьцё людзкое было-б немагчымым. Затым у гісторыі чалавецтва мы бачым розныя лады: бачым лад, абацёрты на ўладзе адной асобы: адна асоба камандуе, а ўсе мусяць слухаць (монархізм); ізноў жа здараўся лад, які апіраўся на тым, што камандавалі грамадзянствам адзінкі (арыстакрацыя або олігархія); ёсьць

лад, які апіраецца на волі ўсяго народу, пры роўнасці ўсіх грамадзян (дэмакратызм); цяпер выдумалі новы лад, які дзяржыцца на загадах адной партыі, каторая пры помачы сілы хоча накінуць сваю волю ўсяму народу (камунізм, фашызм); ёсць ізноў кірунак, які ня прызнае ніякай ўлады і ніякага прымусу (анархізм) — словам ёсць многа формаў палітычнага жыцця, аб якіх мы будзем гаварыць у наступных артыкулах.

Парадак артыкулаў будзе такі 1) монархізм, 2) арыстакратызм, 3) дэмакратызм, 4) камунізм, (соцыялізм), 5) фашызм і 6) анархізм. Укранцы разгледзім усе гэтыя кірункі, дадаючы крытыку кожнага з іх.

1. Монархізм.

Слова „монархізм“ выводзіцца ад грэцкіх слоў *monos* (адзін) і *arche* (улада), значыць, слова „монархізм“, пераłożанае на нашу мову, азначала-б тое самае, што „адзінаўладзьдзе“. Дык монархізм — гэта такі спосаб дзяржаўнага ўстройства, у якім уладу над усімі мае нехта адзін (*monos*), каторы дзеля гэтага і завецца „монарх“, або панашаму — адзінаўладзец.

Монархізм у працягу гісторыі меў розныя формы. І так — бывалі такія дзяржавы, у каторых монарх меў неагранічаную ўладу, ён быў панам жыцця і смерці сваіх падданных і не прызнаваў над сабою ніякай кантролі. Воля яго была для ўсіх найбольшым правам і ніхто ня смеў перачынь у ягоных распараджэньнях. Нават калі ён мыляўся — і то трэба было споўніць ягоную памылку! Такім неагранічаным монархам быў да апошніх часоў расейскі цар і дзеля таго зваўся „самодержац“, гэта значыць, ён сам „дзяржаў“ у сваіх руках усю паўнату ўлады,

Цяпер такіх неагранічаных монархаў мала дзе ёсьць, іх улада агранічана канстытуцыяй (дзяржаўным статутам) і парлямэнтам (народным прадстаўніцтвам). Такі нпр. англіскі кароль ня мае бадай ніякай ўлады і сам ад сябе ня можа нічога пастанаўляць і выдаваць законаў. Ён толькі рэпрэзэнтэуе Англіскую дзяржаву і — падпісвае важнейшыя дзяржаўныя паперы. Усю-ж уладу мае парлямэнт, які праз сваіх міністраў кіруе дзяржаўным жыццём.

Арыійскія (індо-эўропэйскія) народы, у пачатках свайго дзяржаўнага жыцця, бадай усе мелі монархістычную форму ўладаньня. Форма гэта, магчыма, разьвілася з даўнейшай патрыярхальнай улады (патэр — бацька, архэ — улада) і зрабілася насьледнай г. ё. пераходзіла з бацькі на сына якбы ў насьледзтве — і славяне, як галіна вялікага арыійскага племяні, у пачатках свайго гістарычнага жыцця маюць сваіх старшых (родоначальнікаў), якія ў сваім родзе спраўляюць уладу. Але гэта ўлада моцна агранічана народным зборам, (радаю, вечам), да таго нават, што народны збор можа скінуць аднаго князя, а выбраць другога (што і практыкавалася ў нас на Беларусі ў да-Літоўскі пэ-

ряд нашай гісторыі). Аб такой форме монархізму можна сказаць, што яна толькі з назвы монархічная, а сама па сабе яна моцна агранічана на карысьць народу. Тут, як гэта кажуць, монарх „пануе, але не ўладае.“

Зусім адменнай формай уладаньня бывае абсалютная або неагранічаная монархія. Тут да монарха належыць уся паўната ўлады: ён ёсьць жаралом усякага права; ён мае ня толькі правадаўчую але і выканаўчую ўладу; ад яго імя адбываюцца суды і выносяцца прысуды; ён карае і мілуе; ён прадстаўляе ўсю дзяржаву ў міжнародных адносінах. Дык нічога даўняга, што згрупаваньне гэтакай неагранічанай улады ў руках адной асобы часта выраджалася ў розныя дакія формы, як нпр. тыравію, дэспатызм і г. п.

Тыран — гэта такі монарх, які дзяржыцца пры помачы тэрору і крывавага гнібеньня сваіх праціўнікаў. Для тырана няма нічога забароненага, ён усё можа, ён на ўсё гатоў, каб толькі ўдзяржацца пры ўладзе. Вастрогі, шыбеніцы і сьмерць — гэта штодзённае зьявішча там, дзе пануе монарх-тыран.

Апроч тыраніі, як зьвіхнутай формы монархізму, ёсьць яшчэ другая падобная форма, а гэтай формай будзе дэспатызм. Дэспот — гэта такі монарх, які не прызнае над сабою ніякага права, нават таго, каторае ён сам выдаваў і паступае паводле капрысаў сваёй волі. Дык дэспатызм — гэта будзе сваявольле монарха. Паміж тыранам і дэспатам, практычна бяручы, няма ніякай розніцы.

Да тыраніі і дэспатызму можна далучыць яшчэ і дыктатуру, толькі з тэй розніцай, што дыктатарам можа быць і не насьледны монарх, а той чалавек, які захапіў у свае рукі ўладу. Такі дыктатар можа быць і побач з монархам (як нпр. Муссоліні ў Італіі), можа быць побач з прэзыдэнтам (нпр. Пілсудзкі ў Польшчы), можа быць і побач з парлямэнтам. Ён дыктатар, бо ён дыктуе сваю волю ўсім і ўсё мусяць яго слухаць. Даўней у Рыме, у труднейшых хвілінах дзяржаўнага жыцьця, нават выбіралі дыктатара на нейкі час (на 6 месяцаў) і давалі яму неагранічаную ўладу, каб ратаваў дзяржаву, але як толькі небясьпека мінула, дыктатар складаў свае дыктатарскія поўнамоцтвы і быў адказным за сваю дзейнасьць перад народным прадстаўніцтвам.

Каб лепш зразумець ідэю монархіі, трэба разважыць ідэю іншай, процілежнай формы ўстройства дзяржавы, а гэтай формай будзе рэспубліка. Рэспубліка процістаўляецца заўсёды монархіі, як нешта процілеглае, адменнае, бо ляжачае на другім полюсе грамадзкага жыцьця.

У рэспубліцы няма монарха (адзінаўладніка), але ўлада належыць да ўсіх грамадзян. Затым і завецца такая форма ўладання „рэспубліка“, што значыць: справа агульная, а не адной толькі асобы, („рэс“ палацінску — рэч, справа; а „публіка“ — агульная, публічная, затым і словы „рэс“ „публіка“ бяруцца як проціўпастаўленьне словам „монос“ і „архэ“). Дык рэспубліка тым рожніцца ад монархіі, што там ўлада належыць да ўсіх грамадзян, а тут да адной асобы.

2. Арыстократызм.

Апроч монархіі вадзілася даўней (і цяпер часам зда-раецца) збліжаная да монархіі форма дзяржаўнай улады, якая завецца арыстократызмам.

Арыстократызм — гэта слова таксама грэцкае. Азна-чае яно тое самае, што панашаму: улада лепшых, шляхот-ных (арыстос — лепшы, шляхотны, а кратэо — ўладаю, маю сілу). Значыць арыстократызм — гэта ўлада не аднаго чалавека, а многіх „лепшых“, якія ў дзяржаве маюць паў-нату ўлады. У аснове арыстократызму ляжыць тое прака-наньне, што дзяржавай павінны кіраваць лепшыя, выбра-ныя людзі. Толькі гэтая „лепшасць“ у розных краёх роз-на вырашалася. У адной старане за „лепшых“ уважалі тых, што выводзіліся з шляхоцкага роду (радавая арыстokra-цыя), у другой — тых, што выдзяляліся спасярод другіх ваеннымі чынамі (вайсковая арыстокрацыя), у трэцяй — тых, што мелі шмат маемасці і багацтва (плютокрацыя) — словам усюды пасвойму вызначалі „лепшых“. Рэдка дзе за лепшых уважалі тых, што сапраўды былі лепшымі і розу-мам і душою.

Вось такія „лепшыя“ людзі і называюцца арыстократа-мі, а форма іхнай улады арыстократызмам. Арыстократызм заўсёды найбольш дзяржаўся там, дзе пававаў монархізм. Монарх, паводле іхнай тэорыі, гэта найлепшы чалавек, а лепшыя ўсе тыя, што каля монарха, а ўсе далейшыя — гэта чэрнь, якая няварта добрага слова. Арыстократычная ўлада, злучаная з монархізмам, была даўней у В. Князь-стве Літоўскім (баярства, магнаты) і ў Польшчы (шляхта, магнаты). Калі кучка арыстократаў захапляла ў свае рукі ўладу, такая форма ўладання называлася олігархія (олігоі — нямногія, архэ — ўлада).

Продзіўнастаўленьнем да арыстократызму ёсць дэмо-кратызм.

3. Дэмократызм.

Зусім адменнай ад арыстократызму формай дзяржаўнага ўстройства ёсць дэмократызм.

Слова „Дэмократызм“ выводзіцца ад грэцкіх слоў „дэмос“ (народ) і „кратос“ (ўлада) і азначае тое самае, што нарадаўладства. При дэмократычным устроістве дзяржавы ўлада належыць не да адной асобы (монарха), не да некалькіх асобаў (арыстократаў), а да ўсяго народу (дэмосу).

Дэмократызм зрадіўся ў даўнейшай Грэцыі, асабліва ў горадзе Атэнах. Тамака кожны свабодны грамадзянін меў права прымаць удзел у абгаварваньні грамадзкіх спраў і агульна-дзяржаўных пастановах; кожны грамадзянін мог быць выбраны на найвышэйшае нават становішча: адміністрацыйнае, судовае або вайсковае — словам у даўнейшай Грэцыі кожны грамадзянін мог прымаць удзел у кіраваньні дзяржавай. Слабою стараною грэчкае дэмакратыі было тое, што гэты ўдзел мог прымаць толькі грамадзянін свабодны, нявольнікі-ж былі гэтага права пазбаўлены — і гэта было вялікім мінусам у старагрэцкай дэмакратыі, якая толькі што нараджалася.

У нас, на Беларусі, у Полацкі пэрыяд нашай гісторыі быў таксама дэмократызм. Народ кіраваўся сам сабою: ён пастанаўляў для сябе законы, аб'яўляў вайну і заключаў мір, выбіраў вышэйшых урадоўцаў і скідаў іх. Ды выбіраў ня толькі ўрадоўцаў, але нават самых князёў, якіх часта пазбаўляў улады за якую правіну і выбіраў каго іншага. Гэтакім парадкам князь у старадаўняй Беларусі меў толькі рэпрэзэнтацыйнае значэньне і быў павядыром войска на выпадак вайны.

Усе справы народ вырашаў на народным зборы, каторы называўся вечам. На голас вечавога звону народ валіў на рынак, дзе вырашаліся ўсе справы. Там князь або які іншы вышэйшы урадовец рафэраваў справу, пасьле адкрывалася дыскусія (гутаркі над справай), а пасьле часам і спрэчкі. Абсудзіўшы ўсю справу (як гэта цяпер робіцца на нашых грамадзкіх сходах), народ большасьцю галасоў вырашаў справу і выносіў пастанову. Вось-жа на гэтай

большасьці народнай і грунтуецца ўвесь дэмократызм. Тая будзе важная пастаnova, за якую стаіць большасьць народу, бо паводле аснаўнога правіла дэмократызму меншасьць павінна пакарыцца большасьці і ўступіць. Тутак дэмократызм апіраецца на такім разуменьні, што трэба заўсёды некага паслухаць. Калі няма згоднай пастановы, трэба слухаць або аднаго чалавека (монарха), або некалькіх людзей, захапіўшых у свае рукі ўладу. Калі ўжо трэба кагось слухаць, то паводле дэмократызму, найлепш паслухаць не аднаго чалавека і ня некулькіх, а большасьці. І вось на гэтай уладзе большасьці народу грунтуецца галоўная аснова дэмократызму.

Але паводле дэмократызму, як мы ўжо казалі, **усе людзі маюць роўнае права голасу.** Як гэта зразумець? Даўней людзі зьбіраліся на веча і там кожны грамадзянін падаваў свой голас — і гэта справа адбывалася дужа проста. Тагды да такой дэмократычнай рэспублікі належаў адзін горад з „прыгарадамі“, дык кожны грамадзянін мог лёгка прыйсці на агульнае веча і споўніць свой абавязак. Але цяпер як? Тагды зыходзілася некалькі тысяч народу, дык сяк-так маглі згаварыцца. Але цяпер як змогуць людзі зыйсціся з усёй дзяржавы, абгаварыць справу і падаць голас? Гэта-ж ня тысячы народу, як было даўней, але цэлыя мільёны? Як яны зыдуцца, дзе памесцяцца і як абгавораць?

Але і на гэта знайшлі спосаб. Калі ня могуць прыйсці ўсе грамадзяне, дык **пасылаюць** сваіх прадстаўнікоў. Гэтых прадстаўнікоў выбіралі даўней на сходзе, давалі ім наказ, чаго яны маюць дамагацца і пасылалі іх на агульны сход або веча. І цяпер гэтаксама адбываецца. Толькі цяпер такі агульны сход выбраных народаў прадстаўнікоў (або паслоў) не называецца вечам, а **соймам** (ад слова сыйсціся) або **парлямэнтам** (ад французскага слова „парле“, што зн. гаварыць). Выбары паслоў цяпер адбываюцца інакш, як даўней. Затым, што цяпер людзі ня могуць зыйсціся ў адно месца ня толькі з цэлага ваяводства, але нават і аднаго павету, дык выбары адбываюцца пры **памачы** картачак: кожны грамадзянін кідае картачку на тых кандыдатаў, якія яму найбольш да ўспадобы.

Цяперашнія дэмократычныя выбары адбываюцца найчасцей паводле так зв. **пяціпрыметнай** сыстэмы. Паводле гэтай сыстэмы выбары павінны быць: 1) агульныя, 2) таемныя, 3) беспасрэдня, 4) роўныя і 5) пропорцыявальныя.

Што значыць кожная з гэтых пяці прымет дэмократычных выбараў?

1. Перадусім, што значаць выбары агульныя? Агульныя выбары будуць тагды, калі ўсе грамадзяне, якія маюць зразуменне грамадзкіх спраў, маюць магчымасць падаць свой голас. Пры агульным галасаванні маюць права падаць свой голас і багатныя і бедныя, і вучоныя і нявучоныя, і работнікі і сяляне, і мужчыны і жанчыны — словам усе грамадзяне краю, бяз роўніцы роду, маючыся і нацыянальнасці. Калі-ж якая колейчы часець грамадзян ня мае права галасаваць, тагды ўжо выбары ня будуць агульнымі і праз гэта самае ня будуць дэмакратычнымі.

2. А што значаць выбары тайныя? Пры агульнасці выбараў людзі ўвялі яшчэ і тайнасць, а гэта затым, каб кожны мог, нікога не баючыся, споўніць свой абавязак так, як яму дыктую сумленне. Каліб выбары ня былі тайныя, тагды шмат хто баяўся адкрыта выявіць сваю волю і такім парадкам выбары праходзілі пад прымусам. Возьмем такі прыклад: пан мае парабкоў, пан хоча галасаваць на сваіх кандыдатаў, а парабкі на сваіх. Каліб выбары былі яўныя, тагды парабкі, баючыся пана, прымушаны быліб галасаваць на панскіх кандыдатаў, а пры тайных выбарах ужо гэтага ня будзе: парабак можа даць свой голас за каго хоча. Пры яўных выбарах быўбы націск ня толькі з боку паноў і фабрыкаў, але быўбы яшчэ ў большай меры з боку ўраду, паліцыі, а такжа і розных агентаў, а пры тайных выбарах, хаця і ёсць націск, але ўжо няма небяспекі, што будуць караць за выбары і затым чалавек ёсць свабоднейшы ў падаванні свайго голасу. Націск пры тайным галасаванні можна толькі рабіць на нясьведамыя масы.

3. А якія гэта будуць выбары беспасрэдняыя? Гэта будуць такія выбары, пры якіх выбаршчык галасуе проста і беспасрэдна на кандыдатаў у паслы. Даўней пры выбарах у расейскую Дзяржаўную Думу ня было беспасрэднага галасавання, тагды выбіралі выбаршчыкаў, а ўжо гэтыя выбаршчыкі зьяжджаліся ў губернскі горад і тут выбіралі паслоў. Такія выбары ня былі беспасрэднымі, бо адбываліся пры пасрэдніцтве выбаршчыкаў. І цяпер яшчэ такім парадкам выбіраюцца ў нас гмінныя рады: сходзяцца людзі з цэлай грамады, выбіраюць выбаршчыкаў, а ўжо выбаршчыкі ідуць на гміннае сабранне і там выбіраюць гмінную раду. Пры такіх пасрэдных выбарах могуць часамі быць выбраны дэлегаты, якіх людзі не хацелі выбіраць, а хацелі самі выбаршчыкі. Затым, каб даць магчымасць кожнаму чалавеку беспасрэдна кінуць голас на таго, а ня іяшага кандыдата, уведзены выбары беспасрэдняыя.

4. Роўныя выбары ізноў будуць тагды, калі кожны

чалавек мае роўны голас. Часам бывала так, што багаты чалавек, які мае больш маемасці, або плаціць больш падаткаў, кідае два-тры галасы, а той чалавек, які ня мае большага багацця, кідае толькі адзін голас. Такія выбары ўжо будуць няроўныя і затым недэмакратычныя. Людзі заўсёды імкнуцца да роўнасці ў выбарах.

5. Урэшце апошнім часам увялі яшчэ выбары **пропорцыянальныя** а гэта затым, каб даць голас ня толькі большасці народу, але і меншасці. Пры выбарах **непропорцыянальных** большасць заўсёды бярэ верх і можа ня пусьціць у парламант ніводнага кандыдата з меншасці (так як гэта бывае напр. пры выбарах у вёсцы на грамадзкіх сабраннях). Зусім што другое, калі выбары адбываюцца **пропорцыянальна** да колькасці галасоў, як напр. на гмінных сабраннях. Тамака сьпісак, які атрымаў (дапусьцім) 40 галасоў, праводзіць (дапусьцім) 4 кандыдатаў, а сьпісак, які атрымаў 30 галасоў, праводзіць паводле пропорцыі 3 кандыдатаў. Гэтак і ўсюды. Такім парадкам пры **пропорцыянальных** выбарах меншасць астаецца **непакрыўджанай** і праводзіць сваіх паслоў паводле колькасці пададзеных галасоў. **Пропорцыянальныя** выбары — гэта ўжо, як кажуць, **дасканальнасць дэмакратычных форм** у кіраванні дзяржавай, бо нават меншасці дазваляецца мець уплыў на дзяржаўныя справы. Пры ўсім тэтым, рэч зусім зразумелая, што пры **дэмакратычным** устроістве дзяржавы **выбары павінны быць свабодныя**, г. з. бяз ніякага націску з боку адміністрацыйных, вайсковых і іншых. уладаў. За **свабодныя** выбары **дэмакратызм** заўсёды веў заўзятае змаганьне з рознымі дыктатарамі, якія хацелі **накінуць** сваю волю народу і гэтым **сфальшаваць** народны голас.

Дэмакратызм у працягу вякоў меў розныя формы свайго разьвіцця. Як мы ўжо бачылі, у старадаўняй Грэцыі ён быў даволі куртаты: ня толькі дазваляў **нявольніцтва**, але нават **адсавываў** іх ад удзелу ў выбарах. У пазьнейшых часох **дэмакратызм** нават **загінуў** быў зусім, на яго месца прышла **неагранічаная ўлада монархаў** або **арыстакрапі**, але ў 18 стагодзьдзі **дэмакратычныя** ідэі **аджываюць** ізноў. Найбольшым змагальнікам за тых ідэі ў той час зьяўляецца **францускі філэзаф Ян Руссо**. Ён **цвярдзіў аб роўных правах усіх людзей**. Потым **француская рэвалюцыя** кідае ў сьвет тры клічы: **лібэртэ, эгалітэ, франтэрнітэ**, што знача **свабода, роўнасць і братэрства** — і ад гэтага часу **дэмакратызм** **захапляе** ўсіх, людзі праз усё 19 стагодзьдзе імкнуцца **правесці ў жыццё гэтыя клічы**. **Праводзячы гэтыя клічы ў жыццё, дэмакратызм дамага-**

еца поўнай свабоды сумленьня і веры, а таксама свабоды слова, друку, свабоды арганізацыяў і таварыстваў — словам ідзе да таго, каб паміж людзьмі запанавала запраўдная свабода, роўнасьць і брацтва.

Але з пачаткам 20 стагодзьдзя ў дэмакратычных імкненьнях бачыцца пералом, да гэтага пералому прычыніліся дзьве новыя палітычна-грамалёгія тэорыі: камунізм і фашызм, якія імкнуцца да таго, каб панавала ня большасьць, але меншасьць. Замест большасьці народу ў кіраваньні дзяржавай яны ставяць партыйную меншасьць і аддаюць ей кіраўніцтва ўсім дзяржаўным жыцьцём.

4. Комунізм (соцыялізм).

Дагэтуль мы гаварылі аб палітычных кірунках у гісторыі чалавецтва, але апроч палітычных кірункаў ёсць яшчэ грамадзкія.

Чым-жа рожніцца палітычны кірунак ад грамадзкага?

Рожніцца тым, што палітычны кірунак бярэ пад увагу толькі спосаб кіравання дзяржавай, не звярочваючы, або мала звярочваючы ўвагі на тое, як будзе ўстроена грамадзянства ў дзяржаве; а грамадскі кірунак бярэ пад увагу так-жа грамадскі лад у дзяржаве. Палітычныя кірункі, аб каторых мы дагэтуль гаварылі (монархізм, арыстакратызм, дэмократызм) апіраюцца на тым грамадскім ладзе, які людзі атрымалі ад вякоў, г. зн. на прыватнай уласнасці, на сямейным жыцці, на рэлігіі і г. д., з той толькі рожніцай, што дэмократызм ідзе да таго, каб дзеякія няроўнасці паміж людзьмі згладзіць і завесці новы лад, абавёрты на сапраўднай вольнасці і роўнасці, а монархізм і арыстакратызм хочучь, каб усё асталося пастараму з усімі каралеўскімі і панскімі прывілеямі (кансерватызм).

Комунізм-жа заводзіць сусім новы грамадскі лад: ён касуе прыватную ўласнасць, зносіць сямейнае жыццё і ня прызнае нікай рэлігіі, затым ён ёсць ня толькі палітычным, але і грамадскім кірункам.

Што-ж такое комунізм і адкуль ён пайшоў?

Каб лепш зразумець комунізм, нам трэба выясніць яшчэ адзін, блізкі да яго, грамадскі кірунак, які завецца **соцыялізмам**. Гэтыя два кірункі разам паўсталі, разам разьвіваліся і вельмі падобны адзін да другога, як два браты, хоць адзін да другога вельмі варожыя.

Слова „соцыялізм“ выводзіцца ад лацінскага слова „соціаліс“, што зн. грамадскі, так як лацінскае слова „соціетас“ азначае панашаму „грамаду“. Соцыялізм, таксама як і комунізм, імкнуча да таго, каб зьнесці прыватную ўласнасць, а завесці грамадскую, гэта значыць, каб ніхто ня мог сказаць, што вось гэта „мая“ зямля і „мой“ дом, „мой“ млын, „мая“ фабрыка, „мая“ жывёла, „мой“ плуг, але ўсё гэта грамадзкае: і зямля, і дом, і жывёла, і ўсе прыла-

ды вытворчасці. Паводле соцыялістычнай навукі ўсё гэта мае быць „соціале“ (грамадзкае) і згэтуль назоў „соцыялізм“.

Комунізм выводзіцца таксама ад лацінскага слова „коммуніс“, што значыць **супольны**. Комуністы ідуць ня толькі да таго, каб зямля, дамы, фабрыкі, жывёла і ўсе прылады вытворчасці былі грамадзкімі або супольнымі, але каб нават было супольным усё дабро, атрыманае пры супольнай працы. Такім парадкам комуністы ідуць яшчэ далей за соцыялістых: калі соцыялісты стаяць за тое, каб супольнымі былі толькі варштаты працы і прылады вытворчасці, то комуністы дамагаюцца супольнасці нават у карыстанні з тых прадуктаў, якія былі атрыманы пры супольнай працы. Паводле соцыялізму — разам будзем уладаць, разам працаваць, але потым падзелімся тым, што мы зарабілі і кожны па сабе будзем спажываць запрацаванае дабро, а паводле комунізму — ня толькі разам уладаць і разам працаваць, але яшчэ і разам спажываць. Ніякай уласнасці, ніякага падзелу прадуктаў комунізм не прызнае: комуна ў вытворчасці, комуна і ў спажыванні — тагды, калі соцыялізм стаіць толькі за комуну ў вытворчасці, а дапускае сякую-такую ўласнасць у спажыванні (свая ежа, сваё адзенне і г. д.).

І гэта будзе галоўная тэарэтычная роўніца паміж соцыялізмам і комунізмам. Але ёсць яшчэ і іншыя роўніцы, якія дзеляць гэтыя два грамадзкія кірункі, а гэтыя роўніцы будуць перадусім у справе тактыкі.

Соцыялізм апіраецца на эвалюцыі або паступовым развіццём грамадзкага ладу ад прыватнай уласнасці да супольнай, а комунізм стаіць за **рэвалюцыю**, г. зн. за гвалтоўную перамену сямнацісяціга ладу на комуністычны, не астанаўліваючыся нават перад крывавым змаганнем з праціўнікамі гэтай перамены. Соцыялісты кажуць, што грамадзянства само сабою, паступова і памаленьку прыйдзе да таго пражання, што соцыялістычны (грамадскі) лад лепшы за цяперашні і такім парадкам без ніякага прымусу згіне прыватная уласнасць, а наступіць супольная. Соцыялісты цвёрдзяць, што ня можна накідаць соцыялістычнага парадку сілаю, што трэба тлумачыць народу ўсе карысці супольнага валадавання і супольнай працы — і тагды толькі, калі большасць народу зразумее і захоча скасавання прыватнай уласнасці, тагды пры помачы галасавання можна правесці такую важную рэформу, як соцыялізм і знясці прыватную ўласнасць. Гэтак цвёрдзяць соцыялісты...

Затым, што соцыялісты прызнаюць народнае галаса-

ванье і апіраюцца ў сваіх рэформах на большасці народных галасоў — іх называюць **соцыял-дэмакратамі**, гэта значыць, што яны пры сваім соцыялізме не адкідаюць і дэмократызму.

Зусім ня тое ў комуністаў. Яны не прызнаюць ніякага дэмократызму (народаўладзды), не зварочваюць увагі на ніякую большасць, не прызнаюць і дэмократычнага галасавання, — яны апіраюцца толькі на ўладзе адной партыі: што скажа партыя — тое сьвята, хацяб гэта партыя мела ў народзе і значную меншасць*).

На чым-жа соцыялісты і комуністы думаюць абавёрціцца ў праводжанні сваіх рэформ?

Як соцыялісты так і комуністы заўсёды цвёрдзяць, што яны апіраюцца на пролетарыяце. Што-ж такое пролетарыят? — Пролетарыят — гэта слова лацінскае, яно выводзіцца ад слова „пролес“, што зн. дзеці, патомства. Пролетарыятам у старадаўнім Рыме называлі тых людзей, якія не давалі дзяржаве нічога (ніякіх падаткаў) апроч дзяцей. Пролетарыят тагды ня меў бадай ніякай уласнасці, гэта былі работнікі, якія жылі з працы рук, наймалі для сябе кватэру і так пражывалі свой век. Цяпер пролетарыятам называюць такіх людзей, якія ня маюць на ўласнасць варштатаў вытворчасці (зямлі, фабрык), а жывуць працуючы на чужых варштатах працы.

Пролетар — паводле соцыялістычнага і комуністычнага разумення — гэта такі чалавек, які ня мае свайго варштату працы. Такі-ж чалавек, каторы мае на ўласнасць сваю зямлю, або каторы мае свой варштат працы — гэта ўжо ня будзе пролетар, а буржуа.**)

Селянін, які працуе на сваім кавалку поля, або рамеснік (каваль, сталяр), які працуе ў сваёй майстэрні — гэта ўжо ня будуць пролетары, а дробныя буржуа. Работнік-жа, каторы працуе ў майстра, або парабак у гаспадара — гэта будуць пролетары, бо яны ня маюць свайго варштату працы, а працуюць на чужым.***)

*) У Расеі на 150 міль. жыхарства ёсць толькі каля паўтара мільёна комуністаў, значыць, адзін куніст выпадае на 100 жыхараў.

**) Слова „буржуа“, „буржуй“ находзіць ад французскага слова „bourgeois“ (чытай: буржуа), што значыць мешчанін, жыхар гораду, які мае ўласнасць. Бург — панямецку горад! Дык даўней „буржуямі“ звалі кожнага жыхара гораду, мешчаніна, купца, а цяпер называюць кожнага чалавека, які мае большую ўласнасць. У грамадзкіх навуках буржуямі завуць усіх, хто мае якую-коледы ўласнасць, нават сялян і рамеснікаў, якія маюць свой варштат працы. Грамадзкі лад, які апіраецца хоцьбы на дробнай уласнасці называюць у навуцы буржуазным ладам.

***)) Затым комуністы сядзя не называюць пролетарамі, а падзялілі іх на тры ступені: багацейшых называюць кулакамі, не багатых і ня бедных

Вось-жа на пролетарыяце хочучь абапёрціся і соцыялісты і камуністы ў праводжаньні сваіх ідэяў і за ўплыў на пролетарыят вядучь паміж сабою заўзятае змаганьне. Пролетарыят, паводле іхнага разуменьня, — гэта найлепшы матэрыял, на якім можна будаваць новы, соцыялістычны ці камуністычны лад. Пролетарыят нічога ня мае — кажуць яны, — яму ня трэба выракацца ўласнасьці і затым яго найлягчэй давесці да соцыялізму і камуны. Пролетарыят павінен прымусіць і іншыя клясы (сялян, мяшчан, рамесьнікаў) адказацца ад уласнасьці і завесці новы грамадзкі лад. Згэтуль зраділася і дыктатура пролетарыату.

Дзе-ж пачатак камунізму (соцыялізму) і якія яго галоўныя асновы?

Пачаткі камунізму мы бачым ужо ў далёкай пршласьці. Яшчэ перад Нараджэньнем Хрыста некаторыя людзі задумоўваліся над тым, ці ня лепш было-б жыць разам і працаваць супольна і такі напр. грэцкі філэзаф Плято (4 век перад Хрыстом) пэвядзіў, што паміж прыцелямі павінна быць камуна. Далей мы бачым камуністычныя асновы ў старадаўнім хрысьціянстве, аб каторым пішацца, што „грамада веручых мела адно сэрца і адну душу, ніхто з іх нічога ня меў на ўласнасьць і не называў сваім, але усё было ў іх супольнае (Апост. Дзеі 4—32). Але гэта супольнасьць у старадаўнім хрысьціянстве была ня з прымусу, а з добрай волі і з свае ахвоты — і гэта была болей супольнасьць спажыўцы (консуміцы), чым супольнасьць вытворчасьці і працы. Даўнейшыя хрысьціяне працавалі паасобна, толькі потым запрацаванае дабро прыносілі ў супольную касу, з каторай абдзялялі ўсіх, асабліва ўдоў і сірот.

І ў цяперашнім хрысьціянстве камунізм ня вывёўся, — яго мы спатыкаем у манастырох, дзе ёсьць ня толькі супольнасьць спажыўцы, але і супольнасьць маемасьці і працы. Манах у манастыры ня мае права мець нічога на ўласнасьць, усё належыць да манастыра або да цэлага іхнага ордэну.

Але трэба сказаць праўду, што гэты хрысьціянскі камунізм, таксама як і даўнейшы грэцкі, ня мае нічога супольнага з сянняшнім, які паўстаў у 19 стагодзьдзі. Бацькам сянняшняга камунізму ёсьць Кароль Маркс (нямецкі жyd, памёр у 1883 г.), які разам з Энгельсам у 1848 годзе выдаў г. зв. „Камуністычны маніфэст“ — і ад

— сераднякамі, а бедных — беднякамі, але ніколі пролетарамі, бо хочь яны і бедныя, то ўсёж такі не пролетары, бо маюць на ўласнасьць кавалак зямлі, хату і якую жывёліну. Пролетар той, каторы ня мае ніякай уласнасьці. Затым кожную партыю, якая стаіць на грунце ўласнасьці, камуністы называюць буржуазнай, хаця-б гэта партыя складалася выключна з бедных сялян або дробных рамесьнікаў, маючых свае варштаты.

гэтага году трэба лічыць нарадзіны сянняшняга камунізму.

Якія ж былі асновы камунізму Маркса і Энгельса?

Першай асновай была супольнасць маемасці і працы (вытворчасці) і супольнасць спажыцця (консумцыі) вытвораных супольнай працай прадуктаў. Приватная ўласнасць касуецца, а ўсе працуюць разам і разам карыстаюцца з прадуктаў працы. Паводле камуністычнай тэорыі гэта супольнасць (комуна) заводзіцца прымусова пры помачы дыктатуры пролетарыяту.

Другою асновай камунізму было скасаваньне сям'і, а гэта затым, што сям'я ёсць галоўным фундаментам приватнай уласнасці. Бацькі, маючы дзяцей, стараюцца забяспечыць іх быт і збіраюць для іх приватную ўласнасць. Паводле камуністычнай тэорыі мужчына з жанчынай можа зыходзіцца і разыходзіцца, калі толькі хоча, няма паміж імі ніякай вечнай сувязі, а ёсць толькі „супольнае“ жыццё. Дзеці выходзяць не пры бацькох, але ў камуністычных прытулках. Такім парадкам паводле камуністаў зносіцца сям'я, а разам з сям'ёю і приватная ўласнасць.

Трэцім галоўным пунктам марксаўскага камунізму ёсць адкіданьне ўсялякай рэлігіі. Марксізм стаіць на тым пункце, што няма Бога і душы, а ёсць толькі матэрыя, затым ніякая рэлігія ня можа мець месца ў комуне. Хрысціянства і наагул кожную рэлігію камунізм стараецца выкараніць усімі спосабамі, ня толькі агітацыяй, але нават зьдзекамі і прасьледам. Да агітацыі пакліканы спецыяльны „Саюз бязбожнікаў“, які пры помачы газет, брашур і прадастаўленьняў стараецца выкараніць усялякую рэлігію, а ўрад забараняе камуністам спаўняць рэлігійныя практыкі (хадзіць у царкву, хрысціць дзяцей і г. д.) За ахрышчэнне дзіцяці, напрыклад, або які іншы рэлігійны абрад, выключаюць з камуністычнай партыі. Апошнім часам ня прымаюць на работу і не выдаюць картчак на кватэру, прадукты і адзеньне тым, хто не адратэцца веры ў Бога і не адчураецца сваёй рэлігіі.

Такім парадкам, уваходзячы ў справы рэлігійныя, камунізм Маркса і Энгельса ёсць ня толькі грамадзка-палітычным кірункам, але і метафізічна-рэлігійным, творачым нейкую новую веру, новую рэлігію, якая ня можа перанесці старой. Камуністы ня толькі змагаюцца за сваю тэорыю, але яны **вераць** у яе, так як верылі першыя хрысціяне або магомэтаны. **Камуністы пэўны**, што іхная тэорыя ёсць найлепшая і за сваю тэорыю гатовы цяпець... Яны стварылі нават свой філэзофічны сьветагляд (гістарычны матэр'ялізм), які апіраецца на метафізічных (надразумовых)

асновах, так як і кожная рэлігія. Затым, што яны людзі веручыя ў сваю тэорыю, яны такія фанатыкі ў праводжанні гэтай тэорыі.

Якая-ж гісторыя сяняшняга расейскага камунізму?

Спачатку расейскія камуністы не называліся камуністамі, а так, як і іхныя загранічныя таварышы, — соцыял-дэмакратамі. Яны стаялі на грунце эвалюцыі і, апіраючыся на гістарычным матэрыялізме, цвёрдзілі, што грамадзкі лад сам па сабе **мусіць** прыйсці да соцыялізму. Яны казалі, што спачатку будзе капіталізацыя ўсіх прыладаў вытворчасці (зямлі, фабрык, машынаў) у руках адзінак (капіталістаў), а потым дарагой гістарычнай канечнасці прывядзе соцыялізацыя: уласнасць, зграмаджаная ў руках нямногіх капіталістаў, перыйдзе ў рукі многага пролетарыату. Тымчасам гэтая рахуба не апраўдывалася, капіталізацыя наступала толькі ў галіне фабрычнага промыслу, а ў зямельнай уласнасці ня толькі ня было капіталізацыі, але што раз большае раздрабленьне... Гэты факт мусіў выклікаць рэвізію дасюленняга соцыялістычнага пагляду на справу эвалюцыі — і гэту рэвізію зрабіў Уладзімер Ульянаў, званы пад прозьвішчам Ленін.

Ленін (радзіўся ў 1870 г., памёр у 1924 г.) адкінуў соцыялістычную эвалюцыю, а ўвёў рэвалюцыю і гэтым пхнуў соцыялізм на новы шлях, шлях сілы і дыктатуры. На зьездзе „Расейскай соцыял-дэм. рабочай партыі“ ў Лёндэне (1903 г.) Ленін праводзіць свае ідэі і большасць зьезду станавіцца на яго бок і на тым-жа зьездзе наступіў падзел на **большавікоў** і **меншавікоў**: прыхільнікі Леніна, якія былі ў большасці, назвалі сябе **большавікамі**, а сваіх праціўнікаў назвалі **меншавікамі**.*)

Калі-ж **большавікі** ў 1917 годзе ў кастрычніку здабылі ўладу ў Расеі і пачалі праводзіць дыктатуру, трэба было змяніць назоў „соцыял-дэмакратычная“ партыя на які іншы, бо дэмакратызм вымагае большасці народу, а дыктатура адкідае гэту большасць і заводзіць права меншасці. Дык **большавікі** адкінулі назоў „соцыял-дэмакратаў“, а

*) Адкуль пайшлі словы „большавік“ і „меншавік“ людзі доўга спорылі. Адны казалі, што ад расейскіх слоў „больше“ і „меньше“ г. зн., што адны хочуць болей у жыцці соцыялістычных асноў на самым пачатку і адразу, а другія на пачатак менш, а потым ужо калі большасць народу згодзіцца на соцыялізм увесці яго поўнасьцю. (прэчкі выясьніў сам Ленін, каторы ў сваім творы „Дзяржава і рэвалюцыя“ сьцвердзіў, што гэтыя словы паходзяць ад слоў „большинство“ і „меньшинство“, на якія разьбіўся Лёндэнскі зьезд.

Соцыялісты-дэмакраты **большавікі** ў 1917 годзе прынялі назоў **камуністаў**, а соцыялісты-меншавікі і дагэтуль называюцца **соцыял-дэмакратамі**.

сталі называцца камуністамі, а сваю партыю назвалі „камуністычнай партыяй бальшавікоў“.**)

Соцыялісты-бальшавікі і соцыялісты-меншавікі даўней працавалі разам і тварылі адзін соцыялістычны інтэрнацыянал (саюз соцыялістычных партыяў розных народаў). Першы інтэрнацыянал быў заложаны самым Марксам у 1864 годзе ў Лёндэне, але ён скоро разваліўся. Тагды ў Парыжы ў 1889 г. быў заложаны другі інтэрнацыянал, рэарганізаваны ў Гамбургу у 1923 г., куды ўваходзяць усе соцыял-дэмакратычныя партыі. Трэці або камуністычны інтэрнацыянал (коратка: Комінтэрн) заложаны ў 1919 г. аб'яднае ўсе камуністычныя партыі, якія годзяцца з праграмай расейскіх камуністаў.

Паміж другім і трэцім інтэрнацыяналам ідзе заўзятая барацьба. Сябры з 2-га інтэрнацыяналу, стоячы на грунце дэмакратызму (соцыялісты), спагадлівей адносяцца да сяброў 3-га інтэрнацыяналу (камуністаў), затое камуністы, якія стаяць на грунце дыктатуры і сілы, растрэліваюць бяз ніякай літасці сваіх таварышоў з 2-га інтэрнацыяналу, хоць тыя такія самыя работнікі і пролетары, як і камуністы.

Гэтак адбыўся вялікі падзел і ідзе гарачая спрэчка ў адной соцыялістычнай сям'і. Кажам — у адной сям'і, бо сапраўды, паміж соцыялістамі і камуністамі ў тэорыі бадай няма ніякай розніцы: як адны так і другія ідуць да скасавання прыватнай уласнасці, да знясення сям'і і ўсякай рэлігіі, а розніца паміж сабою, як мы ўжо казалі, толькі ў практыцы. Адны хочуць завесці соцыялізм пры помачы эвалюцыі і дэмакратызму, а другія — пры помачы рэвалюцыі і дыктатуры.

Вось і будзе ў галоўных рысах навука соцыялізму і камунізму. Прадставілі мы тут іхнюю навуку зусім аб'ектыўна, нічога не дадаючы і нічога ня скрываючы. Крытыку гэтых кірункаў мы пакідаем да апошняга артыкулу, дзе будзем крытыкаваць усе палітычныя і грамадскія кірункі, аб якіх ідзе гутарка ў гэтых артыкулах.

**) З гэтага бачым, што „камуніст“ і „бальшавік“ — гэта адно і тое самае. Па нашых вёсках часам можна пачуць гутаркі, што камуніст — гэта адно, а бальшавік — гэта другое. Гэтыя гутаркі апіраюцца на нязнаныя гісторыі пачатку і развіцця гэтых слоў.

5. Фашызм.

Фашызм — гэта бадай найнавейшая палітычная тэорыя сьвяняшніх дзён. Паўстала яна ў Італіі на пачатку ўсясьветнай вайны ў 1914 годзе, з тым, каб пасля вайны вырасьці ў магутную арганізацыю, якая захапіла (1922 г.) у Італіі ўладу у свае рукі. Як на чале бальшавізму стаў Ленін, так на чале фашызму стаў Муссоліні (Фашыстаў у Італіі нелічаюць каля 1 міліёна).

Слова „фашызм“ паходзіць ад італьянскага слова „фасці“ што зн. гурткі, саюзы. Гэтыя гурткі ў 1914 годзе дамагаліся вайны з Аўстрыяй і Нямеччынай, а пасля вайны выступілі проціў соцыялізму і камунізму. Гуртавалі яны ў сабе пераважна маладзёж работніцкую і дробных уласнікаў (мяшчан і сялян), а пасля вайны здэмабілізаваных жаўнераў, якія ў 1922 годзе пад паводырствам Муссоліняга рушылі ўзброеныя на Рым і захапілі ўладу ў свае рукі. Называюць фашыстаў яшчэ партыяй „чорных кашуль“, бо носяць, як адзнаку партыі, чорныя кашулі.

Якая-ж праграма фашыстаў?

Самі фашысты кажуць, што яны не стварылі ніякай новай тэорыі, але ўвялі ў практыку ўсё тое, што ўважалі за найлепшае для свайго краю. Яно можа і праўда, што фашысты ня выдумалі нічога новага, бо, праўду кажучы, нічога новага і няма пад сонцам, але тое, што яны робяць, зьяўляецца новым кірункам у сьвяняшнім палітычным і грамадзкім жыцці — і гэтая работа адбываецца паводле поўнай праграмы.

Праграма фашызму, агулам бяручы, проціўстаўляецца клічам французскай рэвалюцыі (свабода, роўнасьць і брацтва) і клічам расейскай рэвалюцыі (клясавая барацьба). Іншымі словамі фашызм выступае проціў дэмакратызму і камунізму.

Кліч **свабоды**, высунуты французскай рэвалюцыяй (1793 г.) дамагаецца поўнай свабоды для кожнага чалавека. Дзяржава павінна абяспечыць гэтую свабоду для кожнага грамадзяніна, каб ён мог рабіць усё тое, што ўважае за карыснае для сябе і для ўсяго грамадзянства. Такім парадкам стварылася нават асобная тэорыя, званая **лібэралізмам** (ад лацінскага слова „лібэр“, што зн. свабодны), якая

дамагалася поўнай свабоды для ўсіх людзей, калі толькі гэтыя людзі ня шкодзяць грамадзянству.

Вось-жа фашызм выступіў проціў такой свабоды, якую вясьціў лібэралізм. Паводле фашызму поўнай свабоды для кожнага чалавека быць не павінна. На першы плян фашызм высунуў не свабоду адзінкі, а свабоду народу і дзяржавы. „Усё для дзяржавы, нічога за дзяржавай, а перадусім нічога проціў дзяржавы“ — казаў Муссоліні ў парлямэнце ў 1927 годзе. Значыць фашызм хоча паддаць інтэрэсы адзінкі інтэрэсам народу і дзяржавы, а нат хочучы прымусяць адзінкі да послуху, увёў дыктатуру партыі.

Таксама рашуча выступае фашызм проціў другога дэмакратычнага клічу — **роўнасьці**. Як ведама, дэмакратызм дамагаецца поўнай роўнасьці для ўсіх грамадзян: роўнасьці палітычнай, грамадзкай і эканамічнай, роўнасьці і нават пропорцыянальнасьці выбараў, каб кожная група мела свой голас у дзяржаўным жыцьці.

Ня тое ў фашыстаў. Фашызм цьвердзіць, што дзяржаўнае жыцьцё павінна апірацца не на роўнасьці, але на здольнасьці (компэтэнцыі). Дзяржаўная ўлада павінна знаходзіцца ў людзей здальнейшых, якія змогуць узянясьціся над свае ўласныя інтэрэсы і пасьвяціцца працы для інтэрэсаў усяго народу. Прынцыпу роўнасьці фашысты проціўстаўляюць прынцып аўторытэту і герархіі (старшынства). Ня роўнасьць, але арыстократызм духа і самаахвярнасьць для дзяржавы і народу — гэта кліч фашызму. Той павінен мець уладу ў дзяржаве, хто сваёй працай найбольш прыносіць карысьці дзяржаве і народу.

Фашызм выступае так-жа проціў соцыялізму і камунізму. Соцыялізм таксама як і камунізм зносіць прыватную ўласнасьць — фашызм яе задзержывае, соцыялізм і камунізм высювае на першы плян інтэрэс адной клясы (пролетарыату), фашызм — інтэрэс усіх кляс, усяго народу; соцыялізм і камунізм выступае проціў рэлігіі і сям'і — фашызм паддзержвае і рэлігію і сям'ю. На рэлігію фашызм глядзіць як на спосаб паддзяржаньня еднасьці ў народзе і вышэйшай абычайнасьці, а на сям'ю — як на спосаб павялічэньня і пашырэньня італьянскай нацыі, затым паддзержывае і рэлігію і сямейнае жыцьцё.

Як бачым, фашысты ўсю сваю дзейнасьць концэнтруюць каля народу і дзяржавы і затым іх можна назваць **нацыяналістамі** (ад лац. слова „natio“ — народ). Усё для народу — вось галоўны кліч фашызму. Аднак фашыстоўскі нацыяналізм (як кажуць самі фашысты) роўніцца ад

нацыяналізму нямецкага, польскага і іншых, каторыя на першы плян высоўваюць змаганьне з іншымі народамі, ідучы да поўнага іх зьніштажэньня, або аслабленьня. Фашызм на месца гэтага ад'ёмнага нацыяналізму высоўвае нацыяналізм дадатні, каторы на першы плян высоўвае не змаганьне з іншымі народамі, але працу для свайго народу.*)

У тактыцы фашызм высоўвае на першы плян сваю арганізацыю, абалёртую на герархічных асновах (так як і ў камуністаў). На чале партыі стаіць павадыр (Іль Дучэ) Муссоліні (у камуністаў Сталін), а так-жа Вялікая Рада фашыстаў (у камуністаў ВЦК). Усімі справамі кіруе генэральны сакрэтэр (так як і ў камуністаў). Словам, у арганізацыі як фашыстаў так і камуністаў ёсьць шмат падабенства.

Падабенства яшчэ можна знайсці і ў тым, што як адны так і другія вельмі высока цэняць працу. Кожная праца—ці гэта будзе разумовая, ці фізычная, —у праграме фашыстаў (так як і камуністаў) мае вялікае народнае значэньне. Артыкул 2 выданай у 1927 г. „Карты працы“ гэтак кажа: „Праца ў кожнай форме, разумовай, тэхнічнай, ручной ёсьць грамадзкім абавязкам. Уся прадукцыя становіць еднасьць з народнага пункту гледжаньня. Мэта працы — гэта ёсьць дабрабыт працуючых і разьвіцьцё народнай магутнасьці“.

Затым кожная забастоўка ў дзяржаўных прадпрыемствах сьрога караецца (так як і ў камуністаў) як праступак ня толькі проціў дзяржавы, але і проціў абавязку працы.

Як бачым, фашызм у тактыцы і арганізацыі шмат падобны да камунізму, а калі яшчэ дабавім сюды яго рэвалюцыйнасьць і дыктатуру партыйнай меншасьці над народнай большасьцю, дык падабенства будзе вялікае. Аднак гэта толькі ў тактыцы і на першы пагляд, а ў самай рэчч роўніцы паміж фашызмам і камунізмам аграмадны. Фашызм нацыяналістычны, а камунізм інтэрнацыянальны, фашызм прызнае прыватную ўласнасьць, рэлігію і сям'ю, абалёртую на хрысьціянстве, а камунізм усяго гэтага не прызнае. Фашызм стаіць за салідарнасьць усіх клясаў у працы для агульнага добра, а камунізм стаіць на грунце змаганьня кляс, з тым, каб зьнішчыць усе клясы і абярнуць усіх у пралетарыят і гэтым стварыць адну пралетарскую клясу. Фашызм не адбірае прыватнага капіталу, а камуністы адбіраюць, фашысты дапускаюць ініцыятыву ў промысле і гандлі, а камуністы касуюць.

*) Гэта ў тэорыі і для вока людскога, а ў практыцы фашысты ня чуюцца найгоршых спосабаў, каб прыдушыць свае нацыянальныя меншасьці: словэнцаў і немцаў. Фашыстоўскі нацыяналізм — гэта панаваньне італьянскай нацыі над другімі.

Як бачым і рожніц многа паміж фашызмам і камунізмам, затым яны мусіць гэтак і ненавідзяць адзін аднаго. Фашыст для камуніста і наадварот — гэта два найбольшыя ворагі сяньняшняга дня. Але ня толькі дзеля сваіх рожніц яны ненавідзяцца, яны ня любяць адзін аднаго яшчэ дзеля свайго падабенства ў арганізацыі і тактыцы. Як мы ўжо казалі, яны абодва рэвалюцыйны і апіраюцца на сіле і на дыктатуры партыі, камуністычная партыя пануе ў Расеі, а фашыстоўская ў Італіі, адна становіць там сілу, а другая тут — гэтым сілам трэба будзе некалі спаткацца... Яны ведаюць аб гэтым і затым такая ненавісьць. І праўду кажучы, калі ёсць якая зарганізаваная сіла ў Эўропе, якая магла-б памерыцца сілаю з камуністамі, дык гэта адны фашысты. На соцыялістаў камуністы не зварочваюць вялікай увагі, кажучы, што гэта людзі тэорыі, а не практыкі, а з фашыстамі зусім другая справа: тут спатыкаецца сіла з сілаю, арганізацыя з арганізацыяй, дыктатура з дыктатурай, гымболей, што як адны так і другія маюць па розных краях сваіх прыхільнікаў. Цяпер як адна так і другая партыя робяцца інтэрнацыянальнымі. Калі ўжо ад некалькіх гадоў існуе камуністычны інтэрнацыянал або так зв. камінтэрн (саюз камуністычных партыяў розных народаў), то цяпер Муссоліні імкнецца да таго, каб стварыць фашыстоўскі інтэрнацыянал, нейкі „фашінтэрн“¹, які зарганізаваў-бы ўсіх фашыстаў з цэлага сьвету.

Але ў практыцы фашысты і камуністы ідуць часта рука ў руку, паддзяержываюць адны адных, заключаюць дагаворы і саюзы, выкарыстоўваюць усе магчымасьці, каб пры помачы сілы перавярнуць сьвет дагары нагамі і завесьці сваю фашыстоўскую ці камуністычную дыктатуру. Фашысты ў Італіі ці Нямеччыне (гітлероўцы) цьвердзяць, што яны настолькі моцныя, што не баяцца камуністаў і затым могуць з імі лучыцца ў пэўных выпадках... Тое самае цьвердзяць і камуністы. Лучыць іх рэвалюцыйная тактыка сілы і імкненьне да дыктатуры... Кожная партыя хоча да яе дайсьці чымскарэй, і тагды — тагды будзе панаваць над усім народам.

Проціўпастаўленьнем да ўсялякай сілы і ўсялякай дыктатуры будзе анархізм.

6. Анархізм.

Слова „анархізм“ выводзіцца ад грэцкіх слоў „ан“ (без) і „архэ“ (улада), дык пераложанае на нашу мову значыла-б тое самае, што „бязуладзьдзе“.

Слова „анархізм“ дагэтуль ня мае яшчэ сталага значэння. Бо анархістам ёсць Крапоткін, вялікі ідэаліст і разам з гэтым матэрыяліст; анархістам ёсць Талстой, які апіраўся на хрысціянстве; анархістамі завуць сябе людзі, якія правы адзінкі ставяць вышэй за правы цэлага грамадзянства; анархістамі называюцца таксама розныя бадзякі і тэрорысты, якія свае нібы тэорыі думваюць увясці ў жыццё пры помачы дынаміту і бомбы, — словам людзі розна разумеюць анархізм.

Але навучны анархізм — гэта ёсць грамадзкі кірунак, які вядзе да перабудовы грамадзкага ладу, зносіны прыватную ўласнасць і не прызнаючы ніякага прымусу і ўлады. Вучыцелямі такога анархізму былі Бакунін, часткова Талстой, а асабліва Пётр Крапоткін.

Крапоткін радзіўся ў 1842 г. Вучыўся ён у пажэскім корпусе ў Пецябурзе, потым выехаў у Сібір, куды цягнула яго большая свабода жыцця і дзе ён мог аддацца навучным доследам. Займаўся там доследамі над грамадзкім жыццём, а так-жа географіяй і геолёгіяй Сібіру.

Вярнуўшыся ў Пецябург, Крапоткін паставіў палібіць сваю веду і паступіў на матэматычны факультэт пецябурскага ўніверсітэту. Пасля выехаў у Зах. Эўропу, дзе спаткаўся з тагочаснымі соцыяльнымі імкненнямі. Тут вырабляецца з яго тып рэвалюцыянера, які ня толькі абуралася на грамадскую несправядлівасць, але думае над тым, якім парадкам ухіліць гэту несправядлівасць — і прыходзіць да стварэння новай тэорыі грамадзкага жыцця — анархізму. Зараз потым вярочаецца ў Пецябург, дзе яго арыштоўваюць і садзяць ў Петрапаўлаўскую крэпасць. Аднак яму ўдаецца ўцячы ізноў заганіцу, але й там яму не даюць спакою; урэшце прыяжджае ў Англію, дзе займаецца навучнай працай, пішучы творы аб анархізме. У 1917 годзе, зараз пасля рэвалюцыі, Крапоткін прыяжджае ў Расею, аднак далейшыя рэвалюцыйныя падзеі ідуць не па думцы Крапоткіна. Будучы праціўнікам усякай улады, ня мог ён уважаць камуністычнай дыктатуры за свой ідэал — і хоць гэта была работніцкая ўлада, але ўсёж-такі ўлада, якая апіралася на прымусе і цяжка душыла грамадзянства. Многа клопату нарабіла Крапоткіну аружнае змаганьне на

вуліцах Масквы паміж анархістамі і камуністамі зараз пасьля камуністычнай рэвалюцыі. Апошнія гады Крапоткін правёў над працай, каб даць анархізму поўныя навучныя асновы. Памёр у 1921 г.

Якая-ж тэорыя Крапоткіна і наагул так зьв. „навучнага“ анархізму?

Навучны анархізм перадусім выступае проціў усякай улады, якая апіраецца на сіле і прымусе. Крапоткін цьвярдзіў, што кожная людзкая арганізацыя (грамада, гміна, рабочае прадпрыемства, а нават дзяржава) павінна апірацца не на прымусе, а на поўнай свабодзе. Хоча чалавек належаць да якой арганізацыі — належа, а ня хоча, зараз-жа мае права выступіць і ніхто ня можа яму ў гэтым перашкодзіць. **Вольнае супрацоўніцтва паміж вольнымі людзьмі** — вось ідэал анархізму. Затым ўсякія коопэрацыі і ўстановы для супрацоўніцтва паміж людзьмі ставяцца анархістамі вельмі высока. Гэтыя ўстановы апіраюцца не на сіле, а на **вольным супрацоўніцтве паміж людзьмі**. Анархісты вераць, што не на сіле і дыктатуры можна збудаваць трывалы і справядлівы лад, а толькі на этычных асновах чалавека, на яго дабраце і грамадзкім сумленьні, якое загадывае яму рабіць тое, што трэба, для супольнага добра. Калі анархісты і прызнаюць якую ўладу, дык толькі кіруючую (так як напр. у коопэратыве), але ніколі загадываючую пад страхам кары.

Гэтым пунктам анархісты роўняцца ад камуністаў. Камуністы, як ведама, апіраюцца на сільнай арганізацыі, на ўладзе і на вашане гэтай улады. Дыктатура пролетарыату — гэта адзін з найгалаўнейшых пунктаў камуністычнай праграмы. Пры помачы дыктатуры і сілы яны думалі перабудаваць грамадзянства. Ня тое ў анархістаў. Яны апіраюцца на самай натуре людзкой, на людзкім сумленьні, на тых натуральных здольнасьнях людзкіх, якія толькі трэба прабудзіць і даць ім магчымасьць разьвіцьця і яны, паводле анархістаў, перабудуюць грамадзянства... Сіла, паводле анархістаў, ня мае нікага ўзадаваўчага значеньня, яна не ўзгадоўвае, а прыводзіць людзей да яшчэ большага азьвярэньня. Анархісты кажуць, што каб зьмяніць грамадзянства, трэба зьмяніць адзінкі, г. зн. скіраваць іх думкі, пагляды і імкненьні ў кірунку добра.

Чалавек паводле анархістаў — гэта грамадзкая адзінка, якая мае ў сабе ўсе задаткі добра, каторыя трэба толькі разьвіць і паглыбіць. Гэтае разьвіцьцё і паглыбленьне, паводле адных, мае апірацца на розуме (Крапоткін), а паводле другіх — на хрысьціянстве (Талстой). Гэтыя задаткі добра анархісты называюць **этычным элемэнтам** чалавечай натуре і на гэтым этычным элемэнце думалі перабудаваць

новае жыццё, абапёртае не на сіле ўлады, а на вольнай арганізацыі, на вольным сужыцці адзінак.

Асновываючыся на гэтым, ідэйны анархіст ня верыць у ніякую сілу і не спадзяецца сілай перамяніць грамадзкі строй: ён хоча перамены душы людзкой. Калі нават анархіст і кідае бомбу, дык не на тое, каб самому захапіць ўладу, але на тое, каб знішчыць сілу, якая не пазваляе людзям адчыніць вачэй і глянуць на вольны шлях.

Тады, калі ўвесь камунізм — гэта барацьба за ўладу, то ўвесь анархізм — гэта барацьба проціў улады.

Калі камуніст глядзіць на чалавека, як на нешта паганае і сапсутае і хоча сілай яго прымусіць рабіць так, а ня інакш, то анархіст у кожным чалавеку стараецца відзець толькі дабро — толькі трэба гэтае дабро вызваліць і даць яму магчымасьць развіцьця. Паводле анархістаў, цяперашняе жыццё так сапсута і зьвіхнута гістарычнымі абставінамі, што чалавеку трудна выбрацца на шлях поўнага анархізму, затым трэба бомбай і дынамітам руйнаваць стары парадак і гэтакім чынам прабудзіць людзкое сумленьне да новага жыцця.

Вось і будзе тэорыя анархізму ў галоўных рысах. Як бачым, анархізм пабудаваны на вельмі ідэальных асновах, якіх у жыцці людзкім трудна і знайсці. Затым усе людзі, якія любяць апірацца на сіле і арганізацыі (камуністы, фашысты) сьмяюцца з анархістаў і называюць іх філёзофічнымі цялятамі, няздольнымі да жыцця.

Як бачым, у тэорыі анархізму шмат у чым падобны да камунізму і соцыялізму (касуе прыватную ўласнасьць), падобны да дэмакратызму, бо стаіць за роўнасьць, вольнасьць і брацтва ўсіх людзей, але ў практыцы ён рожніцца ад гэтых і ад усіх іншых грамадзкіх і палітычных кірункаў. Ён дае найболей свабоды людзям, зносіць усякую прымусовую арганізацыю і ўладу — і затым ён мае так мала прыхільнікаў у нашыя часы, дзе ўсё грамадзкае жыццё пабудавана на арганізацыі і сіле.*)

І так мы ўжо прагледзелі ўсё важнейшыя палітычныя і грамадзкія кірункі ў сучаснасьці і мінуўшчыне. Крытку гэтых кірункаў мы астаўляем на другі раз.

*) Да анархізму падобны нігілізм, каторы не прызнае ніякіх грамадзкіх, этычных і рэлігійных асноў (ад лацінскага слова „нігіль“, што зн. нішто). Калі анархісты прызнаюць сякую — такую арганізацыю, дык нігілісты і гэтага не прызнаюць. Яны хочуд зруйнаваць усё з тым пракананьнем, што на руінах старога сьвету зrodзіцца новы, дзе будзе панаваць неагранічаная свабода. З гэтай мэтай нігілісты праводзілі ў Расеі (у другой палавіне 19 стагодзьдзя) крывавы тэрор, ад якога зьгінула шмат царскіх урадаўцаў. Аднак бядзе не памаглі. Нігілізм ёсьць самым скрайным кірункам анархізму. Для нігілісты няма ніякага права — ён адкідае і руйнуе ўсё. У свой час іх уважалі за людзей шалёных.

7. Крытычны агляд розных кірункаў.

Гаварылі мы ў цэлым радзе артыкулаў аб розных грамадзкіх і палітычных кірунках. Была гутарка аб манархізьме, аб арыстократызме, аб дэмакратызме, аб камунізьме, фашызме і анархізьме. Прадстаўлялі мы ўсе гэтыя тэорыі, як яны ёсць, не дадаючы ад сябе ніякай крытыкі. Цяпер-жа мы папрабуем іх пакрытыкаваць і паглядзець, які з гэтых кірункаў будзе найлепшы.

Ось-жа перадусім манархізм. Аб манархізьме можна сказаць, што гэта тэорыя ўжо аджыла свой век і цяпер мае мала прыхільнікаў. Яна можа некалі, у часах патрыярхальных, і добрая была, але цяпер, калі кожны імкнецца да большай свабоды і незалежнасці, яна ня можа мець павагі ў людзей. Даўней кароль быў як бацька ў сям'і: ён загадваў, што трэба рабіць, вёў парадак у гаспадарцы, караў непаслушных — словам, правіў сваім „гаспадарствам“. Цяпер зусім ня тое. Тэхніка сяньняшняга жыцця зусім іншая, патрэбы людзкой суспольнасці значна ўзраслі, навука і прамысловасць дайшлі да нябывалай вышынні, аднаму чалавеку абняць усе дзяржаўныя справы сваім розумам і адпаведна пакіраваць — рэч зусім немагчымая, дык трэба шукаць адпаведных людзей (міністраў), тыя-ж людзі адказны не перад кім іншым, а перад монархам, каторы сам мала разбіраецца ў дзяржаўных справах — згэтуль ідзе вялікае сапсуццё і ў канцы монархія валіцца разам з монархам, ягонымі міністрамі і з усім дваром. Добра калі яшчэ монарх чалавек геніяльны (напр. Александр Македонскі, Цэзар, Наполеон), але калі здарыцца які вырадак, або дэгенэрат, што тагды? Або калі пачне правіць дэспотычна, патыранску і мучыць людзей? Калі гэта будзе рэспубліка, то ўзялі, ськінулі і выбралі другога, а пры монархіі гэтага зрабіць законным спосабам ня можна, трэба чакаць сьмерці монарха. А нават калі-б узялі і ськінулі і выбралі другога, то хто ведае, ці сын або ўнук гэтага новага монарха ня будзе горшы за даўнейшага? Такім парадкам монархія мае шмат слабых бакоў, дзеля якіх яна сяньня ня мае прыхільнікаў. Калі дабавім яшчэ сюды кошты ўтрыманьня каралеўскага, двара, усёй каралеўскай радні і прыдворнай арыстократыі — дык людзі атрасаюць рукі ад монарха і выбіраюць прэзыдэнта на некалькі гадоў, а монарха ня хочуць.

Тое, што мы казалі аб манархізьме, можна было-б датасаваць і да **арыстократызму**, затым аб арыстократызме тут шырэй гаварыць ня будзем і перойдзем да дэмакратызму.

Демократизм, як палітычны кірунак, мае ў сабе шмат дадатніх бакоў і таму высока цэніцца некаторымі людзьмі. Дадатнія бакі демократызму будуць такія: **роўнасьць** усіх грамадзян перад законам і роўнасьць у кіраваньні дзяржавай; **свабода** арганізацыі, свабода сумленьня і веры, свабода слова і друку; апроч гэтага брацтва ўсіх людзей, якое апіраецца якраз на роўнасьці і свабодзе. Кожны ведае, што бяз роўнасьці і свабоды ня можа быць брацтва. Дык демократызм ў найвышэйшым сваім разьвіцьці дае тое брацтва, да каторага людзі заўсёды ішлі і каторага так жадаюць.

Аднак поўны демократызм можа там толькі існаваць і разьвівацца, дзе грамадзянства падгатоўлена да яго, дзе-ж грамадзянства непадгатоўлена, г. зн. дзе яно ня сьведамае і цёмнае, дзе людзі ня знаюць усіх дзяржаўных патраб і ня знаюць, як кіраваць дзяржавай — там демократызм падае. Прыкладам упадку демократызму можа быць Расея, Польшча, Гішпанія або Італія, дзе народ быў заўсёды цёмны, непадгатаваны да демократызму або самакіраваньня і дзе ўладу захапілі розныя дыктатуры. Прыкладам ізноў сапраўды демократычнага жыцьця ёсьць Англія, а асабліва Швайцарыя. Але там народ доўгі час гатовіўся да гэтакага жыцьця, там ня было такой няволі, як па другіх краях і затым там кожны грамадзянін разумеецца на дзяржаўных справах, патрапіць падаць твой голас і гэтакім парадкам адпаведна пакіраваць дзяржаўным жыцьцём. Там ужо ніякі агітатар нічога не паможа — кожны грамадзянін ведае, што рабіць.

Пры малым усьведамленьні і некультурнасьці народу демократызм можа прывадзіць людзей нават да бітвы, а гэта тады, калі меншасьць ня хоча паддацца большасьці. Так было ў некаторых парлямантах, так было і ў старадаўным Ноўгарадзе, дзе меншасьць часам выступала проціў большасьці і пачынала сапраўдную бітву. Бітва найчасей адбывалася на масьце над ракою Волхаў, куды партыі стараліся ськідаць сваіх праціўнікаў. Да таго даходзіла, што духавенства выходзіла з працэсіяй, каб разьдзяліць і супакойць звадку.

Да адчужэньня бакоў демократызму належыць яшчэ і тое, што пры няўсьведамленьні народнай масы (дэмосу) демократызм часта пераходзіць у охлёкрацыю (улада натоўпу), а натоўпам кіруюць розныя безадказныя крыкуны-агітатары, якія сваім крыкам зьбіваюць народ з толку і прыводзяць да вельмі цяжкіх насьледкаў і руіны краю.

Наагул бяручы, демократызм вельмі добрая рэч, але толькі тады, калі народ усьвядомлены і знае, што робіць. На наш пагляд, у будучыні, калі ўсе людзі будуць разу-

мѣцца на дзяржаўных справах, які іншы кірунак, акрамя дэмакратызму, будзе проста немагчымы, бо ўсе грамадзяне маюць роўнае права падаць свой голас у тых справах, якія іх абходзяць. А калі ўжо хто мае кіраваць дзяржавай, то няхай лепш кіруе народная большасць, чым мела кіраваць меншасць, не гаворачы ўжо аб тым, каб кірава-ла кучка арыстакратаў ці адзін які чалавек.

А цяпер пераходзім да камунізму.

Камунізм у тэорыі і практыцы мае ў сабе шмат слабых бакоў. Перадусім супольная маемасць і супольная праца. Мы ведаем добра, як людзі абходзяцца з супольным, або інакш кажучы, грамадскім дабром. На такое дабро людзі глядзяць, як на нешта казённае, не шануюць яго, марнуюць і пеуюць. Зусім іншыя адносіны да справы ствараюцца тагды, калі гэтае рэч свая, тагды чалавек зусім інакш адносіцца да яе, шануе яе і цэніць. У фабрыцы, дзе стаяць няжывыя машыны, каторыя не патрабуюць такога дагляду, як жывыя стварэнні, яшчэ паўбяды, але ў камуністычным двары (камуне ці колектыве) справа выглядае зусім інакш: там жывыя стварэнні патрабуюць лепшага дагляду. Дык няма нічога дзіўнага, што ў савецкіх камунах здыхаюць коні, каровы, свінні і г. д. — без належнага дагляду скаціна жыць ня можа. У панскім двары глядзеў за парадкам пан або аканом, калі парабак рабіў неакуратна, выкідалі яго вон, а ў камуне ці колектыве ўсе гаспадары, дык няма каму і за парадкам глядзець; а калі наставаць камісара-эканом, каб ён загадываў і камандаваў, то ці варта было рабіць рэвалюцыю, каб варочацца да эканомскага бізуна? І усёж-такі пад бізуном ня тая праца, што на сваей раллі! І як часам „добра“ живецца ў двары, а ўсёж-такі кожны парабак хоча кінуць службу і здабыць сваю гаспадарку і быць вольным!

Яшчэ ад’ёмны бок камунізму — гэта дыктатура. Дыктатура, наагул бяручы, не ўзгадоўвае народу, а прывучае яго да рабства і пасыўнасці, гэтак дзеецца ня толькі ў Саветах, але ўсюды, дзе пануе дыктатура. Народ прывыкае, што за яго нехта думае і кіруе і становіцца стадам баранаў, каторых можна гнаць куды хочаш. Гэтак дзеецца ўсюды, а асабліва у Расеі, дзе даўней была дыктатура царская, цяпер камуністычная, а народ як быў, так і цяпер астаецца адсунуты ад улады. Урэшце дыктатура і сіла ня маюць дадатнага ўзгадаваўчага значэння: яны не ўзгадоўваюць народу, але прыводзяць да яшчэ большага азьвярэння, бо зьвярае той, каторы б’е і зьвярае той, каторага б’юць — гэтакім чынам чалавецтва варочаецца да стану дзікасці.

Вельмі ад’ёмным баком камунізму ёсць так-жа прась-

лед кожнай рэлігіі, а асабліва хрысціянства. На наш погляд у рэлігійных справах павінна быць поўная свабода, як хто хоча, так няхай верыць, тымчасам пры камунізьме гэтай свабоды няма. Камуністы вымагаюць поўнага бязверра, веручых людзей ня толькі выкідаюць з партыі, але нават не даюць работы, чым наражаюць на галодную смерць. Гэтакі рэлігійны праслед не павінен мець месца ў 20 стагодзьдзі.

Ізноў надобрай справай у камунізьме ёсьць расхістанасьць сямейнага жыцьця. Шлюб — калі хочаш, развод — ізноў калі хочаш, ну, а што з дзяцьмі? Тыя, што бывалі ў Расеі, раскажываюць, што найгоршым злом тамака цяпер ёсьць бездаглядныя дзеці. Гэта ёсьць як-бы малыя бандыты, пасярод якіх шырыцца ўсялякая распушта і зараза. Няма для іх ніякай сьвятасьці, няма паняцьця аб справядлівасьці, растуць як дзікары ў лесе — а гэта ўсё насьледкі свабоднага сямейнага жыцьця. Апроч гэтага камуністы руйнуюць ідэалізм моладзі ў так зв. „камсамоле“, заахвочваючы моладзь да распуснага жыцьця, што практыкавалася нават у віленскім камсамоле за часоў „Грамады“ і „Змаганьня“, калі прымушалі хрысціянскіх дзяўчат-камсамолак жыць з камсамольцамі-жыдамі...

Такім парадкам камунізм ня прыносе шчасьця чалавечству, не вядзе да вышэйшых ідэалаў, не дае свабоды, роўнасьці і брацтва, а нясе толькі беспарыўны зьдзек партыйнай меншасьці над народамі і руйнуе здаровую народную душу.

А што сказаць аб **фашызьме**? Бадай тое самае, што і аб камунізьме. Як там, так і тут дыктатура і бізун, а ўсякі ведае, што пад бізуном двічэе ня толькі скаціна, але і чалавек.

А што аб **анархізьме**? Анархізм гэта няжыцьцёвая тэорыя. Яна вельмі ідэалізуе чалавека і хоча для яго надта вялікай свабоды. Чалавек не такі добры, як вучаць ідэйныя анархісты, чалавек бывае часам горшы за зьвяра. Пры анархізьме было-б вельмі добра для бандытаў і ўсялякіх прайдзісьветаў, якія толькі глядзяць, каб дзе што ўкрасьці. Пры цяперашнім сапсуьці нават часам патрэбна сільная ўлада, якая-б навяла парадак у краі і вывела рознае зло. Так што анархізм ня прыймаецца паміж людзьмі і мала мае прыхільнікаў. Дый урэшце анархізм, таксама як камунізм стаіць за супольнасьць маемасьці і працы.

Які-ж у ўсіх гэтых кірункаў найлепшы? На наш пагляд найлепшы дэмократызм, ён нясе чалавеку ўсё тое, што наймілейшае яго сэрцу: роўнасьць, свабода і брацтва. Пры дэмократызме няма ні пануючага, ні падданага, ні

цара, ні раба, ні мужыкоў, ні шляхты, але ўсе роўны. Кожны спаўняе свой абавязак, мае адзінакавае права ў кіраванні дзяржавай, кожны можа быць урадаўцам, а нават прэзідэнтам, перад кожным чалавекам адкрыта дарога да ўсіх годнасьцяў у дзяржаве. Прэзыдэнт у сапраўды дэмакратычнай рэспубліцы — гэта толькі першы грамадзянін паміж роўнымі грамадзянамі. Ён ня мае ніякіх асаблівых правоў, а толькі стаіць на чале ўсяго народу, як выбраны старшыня на чале свае воласьці.

Але яшчэ раз паўтараем, што каб дайсьці да гэтакага дэмакратызму, трэба вялікага народнага ўсьведамленьня. Трэба, каб кожны грамадзянін разумеўся на палітыцы, ведаў, што карысна для народу, а што некарысна, трэба, каб руніўся аб свой народ і стаяў за яго — тагды толькі дэмакратызм стане на моцныя ногі, калі кожны грамадзянін будзе сьведамы сваіх правоў і абавязкаў.

А да гэтага ўсьведамленьня павінен вясьці свой народ кожны грамадзянін, які ужо сам усьведаміўся і ведае, як пакіравацца ў палітычным жыцьці. Да гэтага ўсьведамленьня і мы павінны ісьці, бо гэта наш сьвяты абавязак перад народам і ўсім чалавецтвам.

* * *

Як-жа выглядаюць усе гэтыя кірункі паміж беларускім грамадзянствам у Зах. Беларусі?

Аб монархізьме ня чуваць бадай зусім, толькі можа дзе-ня-дзе старыкі ўспамінаюць цара Мікалая; аб арыстакратызьме тое самае; што да дэмакратызму, то на грунце дэмакратычным стаіць Беларускі Нацыянальны Камітэт (тры партыі: Б. Хр. Дэмакратыя, Сялянскі Саюз і Правасл. Дэм. Аб'яднаньне), да камунізму імкнулася даўнейшая „Грамада“ і потым „Змаганьне“; фашыстаў і анархістаў бадай што ня чуваць, на грунце беларускім яны не праяўляюць ніякай дзейнасьці.

Наагул беларусы у працягу гісторыі і ў цяперашнім часе большую мелі склоннасьць лучыцца з дужымі, чужымі сіламі і кірункамі, а ня мелі адвагі і ахвоты тварыць свае сілы, свайго кірунку — і гэты нахіл беларускай народнай душы мы ўважаем за прычыну ўсіх гістарычных няшчасцяў нашага народу.

Бо прылучыўшыся да чужой сілы, трэба быць падданным гэтай сіле... А стварыўшы свой кірунак, чалавек шукае лепшай долі не для каго іншага, а для сябе.

З Ы М Е С Т:

	<i>стр.</i>
1. Монархізм	4
2. Арыстократызм	9
3. Дэмакратызм	10
4. Комунізм (соцыялізм)	15
5. Фашызм	22
6. Анархізм	26
7. Крытычны агляд розных кірункаў	29

1.02 (1987)

РЛ 6716

144

В А Г.

Палітычныя і грамадзкія кірункі ў мінуўшчыне і сучаснасці.

Монархізм, Арыстократызм, Дэмакратызм, Комунізм,
(соцыялізм), Фашызм і Анархізм.

Антоніевіч

ВІЛЬНЯ, 1931 ГОД.

ВЫДАВЕЦТВА „ШЛЯХУ МОЛАДЗІ“

Беларуская Друкарня Імені Фр. Скарыны ў Вільні.